

YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS
NISMA E TË RINJVE PËR TË DREJTAT E NJERIUT
INICIJATIVA MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA
Montenegro

Izvještaj
Jezici manjinskih naroda u javnoj
upravi – između zakona i prakse

Podgorica, novembar, 2019

cgoffice@yihhr.org
www.yihhr.me
Studentska ulica 21/a,
Lamela 9, br. 5, Podgorica
+382 20 513 687

CRNA GORA

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Inicijativa mladih za ljudska prava,
Crna Gora

novembar, 2019

Koordinator projekta
Milan Radović

Saradnici na projektu
Aleksandra Vukčević
Boris Raonić
Edina Hasanaga Čobaj
Igor Lakić
Zoran Vujičić

Lektura i korektura:
Jelena Ristović

Prelom i dizajn
Zoran Zola Vujačić

Izrazi koji se u ovom izvještaju koriste za fizička lica u muškom rodu podrazumijevaju izraze u ženskom rodu.

Stavovi iznijeti u ovom vodiču ne predstavljaju nužno i stavove Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

Sadržaj

I Prethodne informacije	4
II Standardi u primjeni regionalnih i manjinskih jezika	5
III Prethodni izvještaji	12
IV Stavovi predstavnika manjinskih naroda i građana	18
V Zaključci i preporuke	29

I Prethodne informacije

Izveštaj koji je pred vama dio je projekta „Jezici manjinskih naroda u javnoj upravi – između zakona i prakse“, koji je podržalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava a koji sprovodi nevladina organizacija „Inicijativa mladih za ljudska prava“ (YIHR). Projektom smo realizovali istraživanje o usklađenosti zakonskih odredbi i prakse po pitanju korišćenja jezika manjinskih naroda na nacionalnom i lokalnom nivou i to u četiri odabrane opštine (Podgorica/Tuzi, Ulcinj, Kotor i Pljevlja), putem anketiranja, analize dokumenata i korišćenja Zakona o slobodnom pristupu informacijama.

Nastojali smo da utvrdimo stepen usklađenosti prakse na državnom i lokalnom nivou po pitanju upotrebe jezika manjinskih naroda sa crnogorskim zakonodavstvom i međunarodnim standardima.

Fokus koji smo postavili istraživanjem odnosio se na primjenu pravnih odredbi Zakona o manjinskim pravima i slobodama, kao i definisanje gdje i na koji način državne institucije imaju obavezu da stvore uslove za upotrebu manjinskih jezika.

Osim izvještaja, u okviru ovog projekta pripremili smo i Vodič za lokalne samouprave za primjenu zakonskih odredbi.

Zahvaljujemo se svima koji su dali doprinos u realizaciji projekta.

II Standardi u primjeni regionalnih i manjinskih jezika

Ustav Crne Gore

Na osnovu člana 13 Ustava Crne Gore, službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski. Međutim, u Ustavu se definišu i jezici u službenoj upotrebi – srpski, bosanski, albanski i hrvatski. Ustavom je takođe definisano da su ćirilčno i latinično pismo ravnopravni.

To znači da pripadnici manjina imaju pravo na upotrebu svog jezika i pisma. Dakle, gledano iz ovog ugla, pravimo razliku između dva nivoa službenosti – (a) crnogorski kao službeni jezik, i (b) srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik, kao jezici u službenoj upotrebi, što se posebno odnosi na one sredine gdje govornici ovih jezika čine značajan dio ili bar pet procenata stanovništva.

Kada su u pitanju crnogorski, srpski, bosanski i hrvatski, treba istaći da se u suštini ovdje radi o jezicima koji imaju zajedničku lingvističku osnovu, tako da se u radu administracije teško može napraviti razlika između ovih varijanti. U četvrtom izvještaju Komiteta eksperata u odnosu na Crnu Goru navodi se: „Što se tiče Bosanskog i Hrvatskog, u većini područja nema praktičnih problema sa implementacijom obaveza. Postoji potreba, međutim, za većim stepenom unapređivanja bošnjačkog i hrvatskog kulturnog identiteta, koji se ogleda i u jeziku, uglavnom u obrazovanju i medijima.“¹

Dva pisma, ćirilčno i latinično, su ravnopravna što znači da građani mogu da koriste oba ova pisma. To istovremeno podrazumijeva i da administracija može izdavati dokumenta na oba pisma.

Ustavom su propisana i posebna manjinska prava i dio njih se upravo odnosi na pravo upotrebe manjinskog jezika.

Tako član 79 u cilju zaštite identiteta manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica propisuje:

„Pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica jemče se prava i slobode koja mogu koristiti pojedinačno i u zajednici sa drugima:

- ◆ **na izražavanje, čuvanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne, etničke, kulturne i vjerske posebnosti;**

---

¹ Četvrti izvještaj Komiteta eksperata u odnosu na Crnu Goru, 2017. godine

- ◆ na izbor, upotrebu i javno isticanje nacionalnih simbola i obilježavanje nacionalnih praznika;
- ◆ **na upotrebu svog jezika i pisma u privatnoj, javnoj i službenoj upotrebi;**
- ◆ **na školovanje na svom jeziku i pismu u državnim ustanovama i da nastavni programi obuhvataju i istoriju i kulturu pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica;**
- ◆ **da u sredinama sa značajnim učešćem u stanovništvu organi lokalne samouprave, državni i sudski organi vode postupak i na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica;**
- ◆ **da osnivaju prosvjetna, kulturna i vjerska udruženja uz materijalnu pomoć države;**
- ◆ **da sopstveno ime i prezime upisuju i koriste na svom jeziku i pismu u službenim ispravama;**
- ◆ **da u sredinama sa značajnim učešćem u stanovništvu tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani i na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica;**
- ◆ na autentičnu zastupljenost u Skupštini Crne Gore i skupštinama jedinica lokalne samouprave u kojima čine značajan dio stanovništva, shodno principu afirmativne akcije;
- ◆ na srazmjernu zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave;
- ◆ **na informisanje na svom jeziku;**
- ◆ da uspostavljaju i održavaju kontakte sa građanima i udruženjima van Crne Gore sa kojima imaju zajedničko nacionalno i etničko porijeklo, kulturno- istorijsko nasljeđe, kao i vjerska ubjeđenja;
- ◆ na osnivanje savjeta za zaštitu i unapređenje posebnih prava.“

Zakon o zabrani diskriminacije

Na osnovu člana 2 zabranjuje se svaki oblik diskriminacije po bilo kom osnovu i, između ostalog, posebno ističe pripadnost grupi u vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom i jezik.

Zakon o manjinskim pravima i slobodama

Iz ugla administracije, Zakon o manjinskim pravima i slobodama posebno je primjenjiv kada su u pitanju članovi 10 i 11. Ova dva člana vrlo jasno određuju način službene upotrebe jezika i prava govornika tih jezika. Tako član 10 definiše da pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica imaju pravo da se samostalno i slobodno nacionalno određuju.

To podrazumijeva:

- 6 ◆ pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog i porodičnog imena i imena svoje djece,

- ◆ pravo na upisivanje tih imena u matične knjige ili lična dokumenta na svom jeziku i pismu.

Član 9 Zakona definiše da: „U cilju očuvanja i razvoja nacionalnog ili etničkog identiteta, manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice i njihovi pripadnici imaju pravo da osnivaju ustanove, društva, udruženja i nevladine organizacije u svim oblastima društvenog života. U finansiranju organizacija iz stava 1 ovog člana učestvuje i Crna Gora, u skladu sa materijalnim mogućnostima.“ Dok na osnovu člana 10, pravo na naziv i upis naziva na jeziku i pismu manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice mogu koristiti i organizacije iz člana 9 ovog zakona.

Član 11 definiše da manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice i njihovi pripadnici imaju pravo na upotrebu svog jezika i pisma. U jedinicama lokalne samouprave u kojima pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica čine većinu ili najmanje pet procenata stanovništva, prema rezultatima dva posljednja uzastopna popisa, u službenoj upotrebi je i jezik tih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Službena upotreba jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica podrazumijeva naročito:

- ◆ korišćenje manjinskog jezika prilikom izdavanja javnih isprava i vođenja službenih evidencija,
- ◆ upotrebu manjinskog jezika na glasačkom listiću i drugom izbornom materijalu i u radu predstavničkih tijela,
- ◆ korišćenje manjinskog jezika u upravnom i sudskom postupku i u vođenju upravnog i sudskog postupka.

Ovim članom se definiše da „Na teritorijama lokalne samouprave iz stava 2 ovog člana imena organa koji vrše javna ovlašćenja, naziv jedinice lokalne samouprave, naziv naseljenih mjesta, trgova i ulica, ustanova, poslovnih i drugih firmi i toponima ispisuju se i na jeziku i pismu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica“.

Vrlo je važno da član 12 Zakona propisuje sljedeće: „Manjinskim narodima i drugim manjinskim nacionalnim zajednicama i njihovim pripadnicima obezbjeđuje se sloboda informisanja na nivou standarda koji su sadržani u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama.

Pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica imaju pravo na slobodno osnivanje medija i nesmetan rad zasnovan na: slobodi izražavanja mišljenja, istraživanja, prikupljanja, širenja, objavljivanja i primanja informacija, slobodnom pristupu svim izvorima informacija, zaštiti čovjekove ličnosti i dostojanstva i slobodnom protoku informacija.

Nadležni upravni i programski organi medija čiji je osnivač Crna Gora obezbjeđuju odgovarajući broj časova radi emitovanja informativnog, kulturnog, obrazovnog, sportskog i zabavnog programa na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika, kao i programske sadržaje koji se odnose na život, tradiciju i kulturu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i obezbjeđuju finansijska sredstva za finansiranje tih programskih sadržaja.

Sadržaji koji se odnose na život, kulturu i identitet manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica emituju se najmanje jednom mjesečno, na službenom jeziku, preko javnih servisa.

Crna Gora može, u skladu sa svojim materijalnim mogućnostima, obezbijediti prevođenje (titlovanje) programa sa jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na službeni jezik.

Vlada može preduzimati i podsticajne mjere da se u okviru i drugih radio i televizijskih programa obezbijedi emitovanje programskih sadržaja iz stava 3 ovog člana.“

Takođe, Zakon tretira i obrazovanje pa član 13 propisuje sljedeće: „Manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice i njihovi pripadnici imaju prava na školovanje na svom jeziku i na odgovarajuću zastupljenost svog jezika u opštem i stručnom obrazovanju, u zavisnosti od broja učenika i finansijskih mogućnosti Crne Gore.

Prava iz stava 1 ovog člana ostvaruju se u svim stepenima vaspitanja i obrazovanja.

Prava iz stava 1 ovog člana ostvaruju se kroz posebne škole ili posebna odjeljenja u redovnim školama.

Nastava se izvodi u cjelosti na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Kada se nastava izvodi na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica obavezno se uči službeni jezik i pismo.

Učenici i studenti koji ne pripadaju manjinskim narodima i drugim manjinskim nacionalnim zajednicama mogu da uče jezik manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica sa kojom zajedno žive.“

Na osnovu člana 14, odjeljenje sa nastavom na jeziku i pismu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica može se osnivati i za manji broj učenika od broja utvrđenog za rad te ustanove, a koji ne može biti manji od 50% broja učenika predviđenih zakonom.

Zakon propisuje i da predmetni programi za potrebe obrazovanja treba da sadrže teme iz oblasti istorije, umjetnosti, književnosti, tradicije i kulture manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Zakonom se daje i posebna uloga savjetima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, koji treba da daju mišljenje nadležnom organu za usvajanje predmetnih programa. Zakonom je u članu 15 definisano i da na teritorijama gdje je i jezik manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u službenoj upotrebi, obrazovni program u ustanovama na službenom jeziku može da sadrži i mogućnost učenja jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Članom 16 Zakona propisano je da se za potrebe obrazovanja na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, u okviru visokog obrazovanja mogu obezbijediti katedre, fakulteti ili instituti radi obrazovanja vaspitača, učitelja i nastavnika na jeziku tih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Takođe, Crna Gora može pospješivati međunarodnu obrazovnu, naučnu i tehničku saradnju, u cilju omogućavanja da pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica studiraju u inostranstvu na maternjem jeziku i da se tako stečene diplome priznaju, u skladu sa zakonom.

Član 18 Zakona propisuje da: „Vaspitni i obrazovni rad u školskoj ustanovi ili posebnom odjeljenju redovne škole sa nastavom na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica obavljaju nastavnici iz reda tog manjinskog naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, koji imaju aktivno znanje jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, odnosno nastavnici koji nijesu iz reda odnosnih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, a imaju aktivno znanje jezika i pisma tih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.“

Ovim članom takođe se propisuje da se direktor školske ustanove koju osniva Crna Gora ili opština sa nastavom na jeziku i pismu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica bira u skladu sa zakonom dok je nadležni organ državne uprave dužan da prije izbora direktora dobije mišljenje Savjeta tih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Zakon o lokalnoj samoupravi

Član 11 ovog Zakona definisao je da Opština obezbjeđuje uslove za zaštitu i unaprjeđenje manjinskih prava i rodne ravnopravnosti, u skladu sa Ustavom, zakonom i potvrđenim međunarodnim ugovorima. Član 95 propisuje da: „Lokalni službenik, odnosno namještenik ne smije u obavljanju poslova vršiti diskriminaciju građana po osnovu: rase, boje kože, nacionalne pripadnosti, društvenog ili etničkog porijekla, veze sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jezika, vjere ili uvjerenja, političkog ili drugog mišljenja, pola, promjene pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i/ili interseksualnih karakteristika, zdravstvenog stanja,

invaliditeta, starosne dobi, imovnog stanja, bračnog ili porodičnog stanja, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji, sindikalnoj ili drugoj organizaciji, kao i po osnovu drugih ličnih svojstava.“

Ovim Zakonom je u članu 168 propisano da se programi javnih rasprava, u opštinama gdje većinu ili značajan dio stanovništva čine pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, sadrže i način obezbjeđivanja učešća manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na njihovom jeziku.

Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima Savjeta Evrope

---

Zakon o manjinskim pravima i slobodama sadrži i obaveze koje je Crna Gora preuzela ratifikacijom Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. Na osnovu povelje, Crna Gora pruža posebnu zaštitu albanskom i romskom jeziku, ali i opštu zaštitu bosanskom i hrvatskom jeziku.

Povelja ne štiti dijalekte ili varijante koje su slične službenom jeziku, ali je zbog nacionalne i kulturne posebnosti Bošnjaka i Hrvata odlučeno da se i ovim jezicima pruži opšta zaštita. Predstavnici Srba iznijeli su mišljenje da ne traže posebnu zaštitu na osnovu povelje, što ne znači da u organima uprave ne treba slijediti i odredbe Zakona o manjinskim pravima i slobodama u odnosu i na srpski jezik, naročito kad je u pitanju upotreba ćirilice.

Treba naglasiti da je u posebno teškoj situaciji romski jezik, s obzirom na to da se za njegovu zaštitu u oblasti uprave nisu stekli uslovi, prvenstveno zato što u organima uprave nema zaposlenih Roma koji bi mogli da pružaju usluge na romskom jeziku.

Međutim, potpisivanjem povelje Crna Gora se obavezuje da u budućnosti stvori uslove za pružanje usluga i na romskom jeziku.

Albanski jezik se razlikuje od crnogorskog kao službenog jezika u Crnoj Gori, tako da i on uživa posebnu zaštitu.

Opšte obaveze koje je Crna Gora preuzela potpisivanjem povelje za sve navedene jezike su:

- ◆ obaveza da nova teritorijalna podjela i stvaranje novih opština ne ugrožava status manjinskih jezika u novostvorenim opštinama,
- ◆ obaveza da olakša i podstiče upotrebu manjinskih jezika u javnom životu, što, između ostalog uključuje i organe uprave, odnosno lokalnu i državnu upravu,
- ◆ obaveza da uzima u obzir potrebe i želje koje izraze govornici manjinskog jezika.

Posebne obaveze koje se odnose na albanski i romski jezik, a koje su u velikoj mjeri sadržane i u Zakonu o manjinskim pravima i slobodama, mogu se sumirati na sljedeći način:

- ◆ Obaveza da se omogući govornicima manjinskog jezika da sa organima lokalne uprave, kao i sa državnim organima koji imaju svoje kancelarije ili organe na lokalnom nivou (npr. Elektrodistribucija) mogu usmeno i pismeno da komuniciraju na svom jeziku, kao i da dobiju odgovor na tom jeziku. To podrazumijeva da organi uprave treba da imaju zaposlene koji mogu usmeno komunicirati i davati odgovore u pisanom obliku na tom jeziku.
- ◆ Obaveza da se omogući lokalnim i državnim vlastima da pišu i izdaju dokumenta na manjinskom jeziku. To podrazumijeva postojanje obavještenja, formulara i ostalih dokumenata na manjinskom jeziku.
- ◆ Obaveza da se, prilikom izdavanja dokumenata i vođenja evidencija, imena i prezimena osoba upisuju u njihovoj originalnoj formi, odnosno onako kako se ime i prezime pišu na manjinskom jeziku i pismu.
- ◆ Organi lokalne samouprave treba da obezbijede da se nazivi gradova, djelova gradova, sela, rijeka, kao i nazivi ulica i institucija itd. pišu, pored službenog jezika, i na manjinskim jezicima.

Možemo **zaključiti** da je normativni okvir koji je Crna Gora usvojila dobar i u skladu sa međunarodnim standardima za zaštitu prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Posebno jer je ratifikovala dokumenta Savjeta Evrope, Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.

III Prethodni izvještaji

Peti izvještaj Crne Gore o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u maju 2019. godine pripremiло je peti Izvještaj Crne Gore o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. U Izvještaju se, između ostalog, navodi da „Zakonom o manjinskim pravima i slobodama dato je i pravo na upotrebu svog jezika i pisma. Posljednjim izmjenama i dopunama Zakona o manjinskim pravima i slobodama preciznije se definišu određeni pojmovi, pa se tako „značajan dio” zamjenjuje riječima: „najmanje pet procenata”, dakle u jedinicama lokalne samouprave u kojima pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica čine većinu ili pet procenata stanovništva, prema rezultatima dva poslednja uzastopna popisa, u službenoj upotrebi je i jezik tih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Članom 28 Zakona o manjinskim pravima i slobodama definisana je obaveza lokalne samouprave, da u jedinicama lokalne samouprave u kojima većinu ili najmanje pet procenata stanovništva čine manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice, u okviru plana i programa za djelotvorno učešće lokalnog stanovništva u vršenju javnih poslova ili donošenjem posebnog plana i programa, preko savjeta odnosnih manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, obezbijedi uslove za učešće manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u donošenju programa razvoja opštine, prostornih i urbanističkih planova, budžeta i opštih akata kojima se utvrđuju prava i obaveze građana i uredi način i postupak učešća manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u vršenju javnih poslova i da odredi organ koji sprovodi javnu raspravu po tim i drugim aktima.“

U izvještaju se navodi i da je poslanicima albanske nacionalnosti u Skupštini Crne Gore omogućeno da govore na albanskom jeziku s tim da što su dužni da, ukoliko žele da koriste to pravo, o tome blagovremeno obavijeste generalnog sekretara Skupštine, kako bi se obezbijedio prevod na službeni jezik. Navedeno je i da će Skupština u narednom periodu zaposliti prevodioca za albanski jezik.

Kada je u pitanju obrazovanje, u izvještaju se navodi sljedeće: „Što se tiče promovisanja međusobnog razumijevanja i tolerancije između svih jezičkih grupa u zemlji, posebno u odnosu na manjinske i regionalne jezike, oni se u oblasti obrazovanja ogledaju u koncipiranju obaveznih i izbornih predmeta, kako za osnovnu, tako i srednju školu. Službeni jezik koji se koristi u nastavi zove se crnogorski-srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost.

Pripadnici manjinskih naroda i ostalih manjinskih nacionalnih zajednica, imaju pravo na obrazovanje na maternjem jeziku.“

U izvještaju stoji da se nastava na albanskom jeziku izvodi na svim nivoima, od predškolskog do fakulteta.

Iako je Vlada prepoznala romski jezik, ratifikacijom Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, kao poseban manjinski jezik, nastava se ne izvodi na romskom jeziku i on nije zastupljen u obrazovnim ustanovama. Glavni problem koji se u izvještaju navodi je to što ne postoji kvalifikovani nastavni kadar koji bi mogao da obavlja nastavu na romskom jeziku.

Kada je u pitanju pravosuđe i korišćenje jezika u sudskim postupcima, u izvještaju je navedeno da su domaći propisi usklađeni sa članom 9 Povelje koji između ostalog, propisuju da sudovi treba da obezbijede na zahtjev jedne od strana da se postupci sprovode na jednom od regionalnih ili manjinskih jezika; da okrivljeni ima pravo da upotrebljava regionalni ili manjinski jezik; da se prihvataju dokazi na regionalnom ili manjinskom jeziku; da se dokumenta, koja se tiču postupka, izdaju na regionalnom ili manjinskom jeziku i drugo.

Na osnovu podataka koji su iznijeti u izvještaju o izdatim dokumentima 2017 i 2018. godine, vidimo da se ista izdaju na službenom jeziku i jezicima u službenoj upotrebi, dok se dokumenta na romskom jeziku nijesu izdavala.

U izvještaju je takođe navedeno: „U opštini Ulcinj svakoj stranci omogućeno je podnošenje raznih podnesaka organu i javnoj službi Opštine na albanskom jeziku, kao i dobijanje odgovora, što je zagarantovano Ustavom Crne Gore i ostalim pozitivnim zakonskim propisima.

U organima lokalne uprave Opštine Ulcinj dostupni su i obrasci za račune, za usluge javnih preduzeća, obrasci za poresku prijavu, razni zahtjevi, izvod iz matične knjige vjenčanih.“ Takođe, navodi se da se na teritoriji ove opštine nazivi naselja, trgova, ulica i toponima ispisuju i na albanskom jeziku.

U drugim opštinama, kao što su Tuzi, Rožaje, Bar, Gusinje ili u mjesnim kancelarijama gdje živi albanska manjina, u praksi se primjenjuju standardi u vezi jezika, dok je opština Tivat pružala podršku nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima Bošnjaka, Hrvata, Roma i Egipćana.

Kada su u pitanju mediji, u izvještaju se između ostalog navodi da RTCG kroz program za manjine, i to u okviru redakcije na albanskom i na jezicima ostalih manjina, realizuje sadržaje na albanskom, romskom i sadržaje posvećene istoriji, kulturi i tradiciji svih manjinskih naroda u Crnoj Gori.

Četvrti izvještaj Komiteta eksperata Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima

---

Eksperti u izvještaju navode da je Crna Gora postigla napredak u promovisanju manjinskih jezika. Navodi se da je situacija sa albanskim jezikom generalno zadovoljavajuća, pa čak i za pohvalu u pogledu obrazovanja i kulture. S druge strane, ističe se da romski jezik nema službeni status ni u pravnom sistemu, ni u bilo kojoj opštini, te da ga nema u formalnom obrazovanju, uglavnom zbog nedostatka obuka za nastavno osoblje i nastavnog materijala. Iako je crnogosko-romski i romsko-crnogorski rječnik nedavno objavljen, neophodni proces standardizacije jezika nije napredovao od prošlog ciklusa monitoringa.

Napravljeni su značajni koraci kada je riječ o inkluziji Roma i njihove kulture u društvo. Međutim, nedostatak strukturalne politike koja osigurava primjenu Povelje u svim opštinama, gdje postoji dovoljan broj govornika, uključujući srednjeročnu strategiju i akcioni plan, koči njenu dalju implementaciju.

U izvještaju se navodi i da finansiranje medija i kulture manjinskih jezika ima razvijenu institucionalnu strukturu i praksu. Ipak, činjenica da je šema podrške zasnovana na projektu, stvara određene poteškoće za dugoročno planiranje. To je posebno problematično za manjinske medije jer otežava zapošljavanje stručnog kadra.

U izvještaju se takođe navodi da, što se tiče bosanskog i hrvatskog, u većini područja nema praktičnih problema sa implementacijom obaveza. Postoji potreba, međutim, za većim stepenom unaprjeđivanja bošnjačkog i hrvatskog kulturnog identiteta, koji se ogleda i u jeziku, uglavnom u obrazovanju i medijima.

Preporuke Komiteta:

Albanski jezik

Upravne vlasti i javne službe

- ◆ Osigurati implementaciju Povelje na svim opštinskim područjima gdje su lica koja govore albanskim jezikom prisutna u dovoljnom broju za primjenu Povelje.
- ◆ U zakonodavstvu pojasniti da korisnici albanskog jezika mogu podnositi usmene ili pismene predstavlke lokalnim ograncima državne uprave i dobijati odgovore na ovom jeziku.

Mediji

- ◆ Olakšati emitovanje privatnih radio programa na albanskom jeziku na redovnoj osnovi.
- ◆ Uvesti šemu koja će obezbjeđivati finansijsku podršku privatnim televizijskim programima na albanskom jeziku na redovnoj osnovi.
- ◆ Primijeniti postojeće mjere za finansijsku pomoć i na audiovizuelnu produkciju na albanskom jeziku.

Romski jezik

Opšte preporuke

- ◆ Razviti strukturiranu politiku koja će osigurati primjenu Povelje na svim područjima gdje postoji dovoljan broj lica koja govore romskim jezikom.

Obrazovanje

- ◆ Preduzeti sve neophodne mjere da bi se obezbijedilo korišćenje romskog jezika u obrazovanju, uključujući i obezbjeđivanje obuka nastavnog osoblja i nastavnog materijala.
- ◆ Koristiti romski jezik u predškolskom obrazovanju i obezbijediti učenje romskog jezika u osnovnom i srednjem obrazovanju, kao i tehničkom i stručnom obrazovanju.
- ◆ Razviti dosljednu strategiju za bazično i dalje osposobljavanje nastavnog osoblja koje treba da podučava romski jezik u skladu sa ratifikovanim obavezama i obezbijediti adekvatan nastavni materijal za učenje romskog jezika.

- ◆ Obezbijediti uslove za studiranje romskog jezika na univerzitetskom nivou.
- ◆ Podržati ponudu romskog jezika kao predmeta u obrazovanju odraslih i kontinuiranom obrazovanju.
- ◆ Napraviti aranžmane koji bi obezbijedili podučavanje istorije i kulture koja se ogleda u romskom jeziku.

Sudske vlasti

- ◆ Ohrabriti praktičnu upotrebu romskog jezika u krivičnim i građanskim procesima kao i procesima koji se tiču upravnih stvari u skladu sa ratifikovanim obavezama.

Upravne vlasti i javne službe

- ◆ Obezbijediti da lica koja koriste romski jezik mogu da podnose usmene i pismene predstave i dobiju odgovor na ovom jeziku.
- ◆ Stvoriti uslove za korišćenje romskog jezika od strane upravnih vlasti.

Mediji

- ◆ Obezbijediti adekvatan način na koji bi javni emiteri ponudili televizijski program na romskom jeziku u redovnijim terminima i lansirali programe na romskom jeziku na javnom radiju, jačanjem uredničkih kapaciteta.
- ◆ Pojačati napore u podržavanju redovnog emitovanja privatnih radio i televizijskih programa na romskom jeziku.
- ◆ Ohrabriti i/ili olakšati proizvodnju i distribuciju audio i audiovizuelnih radova kao i osnivanje i/ili održavanje makar jednih novina na romskom jeziku.

Kulturne aktivnosti i sadržaji

- ◆ Podsticati dostupnost na romskom jeziku djelima koja su proizvedena na drugim jezicima pomaganjem i razvijanjem prevođenja, sinhronizacijom, post-sinhronizacijom i titlovanjem.

Ekonomski i društveni život

- ◆ Suprotstaviti se praksi koja ima za cilj da obeshrabri upotrebu romskog jezika u vezi sa ekonomskim i društvenim aktivnostima.

Komitet eksperata nije dao posebne preporuke u vezi bosnaskog i hrvatskog jezika.

Preporuke Komiteta ministara Savjeta Evrope

Potrebno je razviti strukturiranu politiku koja će osigurati primjenu Povelje u svim područjima gdje postoji dovoljan broj lica koja govore regionalnim ili manjinskim jezikom.

Neophodno je preduzeti sve potrebne mjere da bi se obezbijedilo korišćenje romskog jezika u obrazovanju, posebno putem obezbjeđivanja obuke nastavnog osoblja i nastavnog materijala.

Izveštaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2018. godinu

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda naveo je u izvještaju o radu za 2018. godinu da službena upotreba ćirilicnog i latinićnog pisma podrazumijeva ravnopravnu upotrebu oba pisma u svim oblastima službene komunikacije, koja se ostvaruje u međusobnoj korespondenciji državnih organa, organa lokalne samouprave i organizacija koje vrše javna ovlašćenja, kao i u njihovoj službenoj komunikaciji sa građanima. U tom kontekstu, ustavna garancija ravnopravnosti ćirilicnog i latinićnog pisma podrazumijeva slobodu svakog da bira pismo koje će koristiti u pisanoj službenoj komunikaciji i da takvu slobodu ima svako lice koje se obraća organu javne vlasti, ali i službena lica u organima javne vlasti.

IV Stavovi predstavnika manjinskih naroda i građana

Za potrebe ovog izvještaja istraživači NVO „Inicijativa mladih za ljudska prava“ (YIHR) obavili su razgovore i intervjuisali predstavnike manjinskih savjeta, političke predstavnike i predstavike NVO. Istraživači YIHR takođe su organizovali „fokus grupe“ sa građanima koji su pripadnici manjinskih naroda. Neophodno je istaći da nijesmo dobili odgovore velikog broja pojedinaca i pravnih subjekata kojima smo se obratili.

Generalne ocjene

Na osnovu podataka MONSTAT-a, u Crnoj Gori srpskim jezikom govori 265.859 (42,88%) ljudi, crnogorskim jezikom 229.251 (36,97%), bosanskim jezikom 33.077 (5,33%), albanskim jezikom 32.671 (5,27%), romskim jezikom 5.169 (0,83%) dok hrvatskim jezikom govori 2.791 (0,45%) ljudi. Značajan broj ljudi, odnosno njih 12.559, izjasnili su se na popisu 2011. godine da govore zajedničke jezike, kao na primjer srpskohrvatski.

Predstavnici albanskog manjinskog naroda u Crnoj Gori imaju najviše pozitivnih ocjena kada je riječ o primjeni i upotrebi njihovog jezika. Zadovoljstvo su izrazili zbog toga što se albanski jezik primjenjuje u obrazovnom sistemu i to na svim nivoima. Zadovoljni su i što se za određeni broj studenata omogućava studiranje u zemljama regiona, gdje je albanski službeni jezik. Iako ocjenjuju pozitivnim to što na nacionalnom javnom servisu RTCG i na lokalnim i privatnim medijima postoji program na albanskom jeziku, ipak smatraju da je neophodno da se informisanje unaprijedi. Hatixhe Gjoni, potpredsjednica Opštine Ulcinj, kazala nam je da smatra da su zakonske regulative tu da bi manjine mogle da ostvare svoja manjinska prava. U konkretnom slučaju, kada govori za albansku manjinu, kod koje je specifičnost jezik, po njenom mišljenju postoje razni mehanizmi za ostvarivanje ovog prava preko Ministarstva za ljudska i manjinska prava i zakonskih regulativa.

Adrijan Vuksanović, poslanik u Skupštini Crne Gore iz Hrvatske građanske inicijative, smatra da su manjinski narodi sa svojim kulturološkim osobenostima bogatstvo crnogorskog društva i da njihove jezičke posebnosti doprinose našoj, sveukupnoj multikulturalnosti. Vuksanović dalje smatra da je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se institucionaliziralo izučavanje jezika manjinskih naroda.

Dritan Abazović, poslanik u Skupštini Crne Gore, smatra da, što se tiče pravnog okvira, Crna Gora nema loše zakonodavstvo vezano za zaštitu pojedinosti određenih manjinskih nacionalnih zajednica. Međutim, po njegovom mišljenju, u praksi, bez obzira na to što je u službenoj upotrebi i albanski jezik, vrlo rijetko u nekom državnom or-

ganu, izuzev ako se radi baš o opštinama u kojima dominantno živi albanska nacionalna zajednica, možete slobodno da koristite albanski jezik.

Iz Bošnjačkog vijeća su nam saopštili da se Crna Gora međunarodnim i domaćim zakonodavstvom obavezala da će unaprijeđivati izučavanje istorije, tradicije, jezika i kulture manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, ali da to u praksi nije dovoljno i na najbolji način primijenjeno. Istakli su i da ne postoji veliko interesovanje državnih institucija za ova pitanja. Kako su naveli, Bošnjačko vijeće organizovalo je niz seminara i okruglih stolova, ukazujući na problematiku izučavanja bosanskog jezika, kulture i istorije, na koje su pozivali predstavnike institucija koje se bave tim pitanjem. Od svih pozvanih institucija, odazvali su se direktor Zavoda za školstvo i član Savjeta za obrazovanje, koji su i članovi odbora u Bošnjačkom vijeću.

Elvis Beriša, iz NVO Romska organizacija mladih "Koračajte s nama - Phiren amenca" kazao je da u Crnoj Gori nije omogućeno da pripadnici romske zajednice uče na romskom jeziku i da koriste romski jezik kao službeni u državnim institucijama i lokalnim samoupravama.

Beriša je istakao nezadovoljstvo odnosom prema upotrebi romskog jezika i smatra da država Crna Gora i pored usvajanja solidnih zakona i međunarodnih dokumenata, ipak ne pokazuje volju da radi na očuvanju i razvoju romskog jezika. On je ujedno ukazao na to da pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog i porodičnog imena i imena svoje djece, kao i pravo na upisivanje tih imena u matične knjige i lična dokumenta na svom jeziku i pismu nije iskorišćeno od strane romske zajednice i da sama romska zajednica nije upoznata s tim da ima ovo pravo.

Kada je ovo pravo u pitanju, Adrijan Vuksanović iz HGI smatra da se radi o izuzetnoj činjenici i ističe da su je pozdravili i podržali. To su uradili jer doprinosi unaprijeđivanju položaja Hrvata, a i drugih nacionalnih zajednica u Crnoj Gori a posebno jer doprinosi uvažavanju različitosti manjinskih naroda.

Hatixhe Gjoni smatra da je praksa da službenici Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) pitaju stranke da li žele da se njihova imena napišu na njihovom maternjem jeziku ili žele da se napiše na crnogorskom. Po njenom mišljenju, ovo je izuzetno veliko opredeljenje kad su Albanci u pitanju onih koji koriste pravo pisanja svog imena na maternjem jeziku. Smatra da je sada ovo dosta pojednostavljeno i to ide u prilog onome kako Crna Gora unaprjeđuje položaj manjina. Sličnog mišljenja je i Xhemal Perović. On smatra da građani ovo pravo još nijesu iskoristili u dovoljnoj mjeri, ali dodao je da jedan broj građana to nije uradio svojim izborom. S druge strane, Ismet Kalaba kazao je da, iako je ovo jedno od prava koja su zakonom zagarantovana, nije iskorišćeno u dovoljnoj mjeri. Razlozi za to su, po njegovom mišljenju, političke, lične i tehničke (formalne) prirode. Političke jer smatra da je politika vlasti prema Albancima uticala na to da dio njih izbjegavaju da pokažu svoj nacionalni identitet i

misle da na ovaj način dokazuju privrženost državi. On je dodao da ovo pravo do danas nije imalo nikakav uticaj na unaprijeđenje položaja Albanaca u Crnoj Gori.

Predstavnici Bošnjačkog vijeća istakli su da ovo pitanje nema nekog uticaja na unaprijeđenje položaja Bošnjaka, obrazlažući to činjenicom da se radi o latiničnom pismu, te da nema slovnih barijera prilikom primjene bosanskog jezika. Oni smatraju da se iz tog razloga vjerovatno u većini slučajeva ne navodi da se radi o bosanskom jeziku.

Predstavnici Hrvatskog nacionalnog vijeća Crne Gore kazali su da su oni informisali sve zainteresovane da imaju pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog i porodičnog imena i imena svoje djece, kao i pravo na upisivanje tih imena u matične knjige i lična dokumenta na svom jeziku i pismu i da ga mogu iskoristiti, jer je i to vid izražavanja hrvatskoga identiteta koji ostaje trajno zabilježen. Stoga je vrlo bitan prilikom ostvarivanja ostalih osobnih i građanskih prava na koje pripadnici hrvatskoga naroda imaju pravo slijedom afirmativnih akcija i slično.

Na sljedećoj tabeli prikazani su odgovori pripadnika manjinskih naroda u Crnoj Gori koji su učestvovali u fokus grupama:

Pitanje: Kako na skali od 1 do 10 ocjenjujete primjenu manjinskih jezika u Crnoj Gori, pri čemu je 1 najmanja, a 10 najveća ocjena?	
Albanci	7
Bošnjaci	3
Hrvati	4
Romi	2

Na tabeli se može vidjeti da je najveća ocjena ona koju su dali ispitanici koji pripadaju albanskom manjinskom narodu, a najmanju građani koji pripadaju romskom. Građani generalno imaju stav da je potrebno da država uloži mnogo više napora po ovom pitanju. Oni su dodali da primjena u praksi često zavisi od službenika koji rade na različitim pozicijama. Zbog toga smatraju da je bitno da se veći broj građana iz redova manjinskih naroda zapošljava na pozicijama koje podrazumijevaju direktnu komunikaciju sa građanima.

Službena upotreba

U jedinicama lokalne samouprave u kojima pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica čine većinu ili najmanje pet procenata stanovništva, prema rezultatima dva posljednja uzastopna popisa, isti imaju pravo korišćenja manjinskih jezika u službenim poslovima.

Adrijan Vuksanonović iz HGI smatra da se u ovoj oblasti mora više raditi i sprovesti ono što je slovo zakona na papiru. Iz Bošnjačkog vijeća su nam kazali da je izuzetno teško procijeniti stepen službene upotrebe bosanskog jezika, s obzirom na to da se radi o latiničnom pismu i da nema slovnih barijera, te se u većini slučajeva i ne navodi da se koristi bosanski jezik. Iz Hrvatskog nacionalnog vijeća ističu da je kriterijum „razumljivost“ kada je u pitanju službena upotreba, te da ne postoje službeni sudski tumači za hrvatski jezik u opštinama Tivat i Kotor, jer je hrvatski jezik u službenoj upotrebi s jedne strane, a s druge strane, građani svjesni toga sami prema kriterijumu razumljivosti ne protive se da se postupci vode na, uslovno rečeno, crnogorskom jeziku. Kada je u pitanju komunikacija sa državnim institucijama iz Hrvatskog vijeća kazali su: „Kriterij razumljivosti omogućava, dakle, da se razumijemo, ali u službenim dokumentima ne bude zadržana verzija na hrvatskom jeziku koju mi pošaljemo.“

Hatixhe Gjoni istakla je da sve zavisi od institucija. Po njenom mišljenju, kad je u pitanju lokalna samouprava i njena javna preduzeća onda su oba jezika potpuno ravnopravna. Kazala je da se uglavnom poštuje dvojezičnost, dok samo pojedini sekretarijati ne stignu da to ispoštuju. Dodala je i da postoji simultalni prevod u Skupštini. S druge strane, Xhemal Perović kazao je da kao su kao nevladina organizacija testirali sekretarijate i poslali zahtjev o slobodnom pristupu informacija na albanskom jeziku, ali su dobili odgovore na crnogorskom. Po njegovom mišljenju niko ne brani korištenje svog jezika, ali da to ne koriste, a kad bi oni to radili širili bi kulturu tog jezika među građanima. „Međutim sve zavisi od sekretarijata do sekretarijata, a za izgovor uzimaju rutinu i to da u Ulcinju svi razumiju crnogorski jezik, što je i istina“, dodao je Xhemal Perović.

Ipak, portal „UL info“ objavio je 22. oktobra 2019. da Opština Ulcinj samo djelimično objavljuje informacije od javnog značaja na albanskom jeziku na svojoj internet stranici. Takođe, istakli su da se ovakva dokumenta i formulari na albanskom jeziku, koji se najčešće koriste od strane građana za ostvarivanje njihovih prava, ne nalaze ni na internet stranici Opštine Ulcinj, niti na šalterima Građanskog biroa. Oni su dodali da su ova dokumenta prevedena i da se mogu neposredno preuzeti u kancelarijama nadležnih sekretarijata i službi.

Dnevne novine „Vijesti“ su 25. oktobra izvijestile da je Agencija za sprječavanje korupcije (ASK) u odluci o postupku koji je vodila protiv Nika Đeljošaja zbog kršenja Zakona o o sprječavanju korupcije odbila njegov zahtjev da mu dokumentaciju dostavi na albanskom jeziku, jer, kako su istakli, Đeljošaj razumije crnogorski. Đeljošaj je kazao za Vijesti da se pozvao na ustavno pravo na upotrebu službenog jezika.

Predstavnici manjinskih naroda i manjinskih nacionalnih zajednica nijesu zadovoljni što se sudski i upravni postupci ne vode na maternjem jeziku, te je potrebno ovaj dio implementacije zakonskih standarda unaprijediti. Iz Bošnjačkog vijeća su istakli da mogu sa sigurnošću da kažu da se bosanski jezik ne upotrebljava u sudskim procesima, te da sudije ne vode postupak na bosanskom jeziku. Takođe, Adrijan Vuksanović iz HGI istakao je da se sudski postupci ne vode na hrvatskom jeziku.

Kada je u pitanju albanski jezik, sagovornici su bili podijeljeni. Jedan dio njih mišljenja je da se poštuje ovo pravo u praksi, dok drugi smatraju da se ono ne poštuje. Xhemal Perović smatra da se u sudu u Ulcinju procedura sigurno sprovodi po zakonu i svaka stranka se pita da li želi prevođenje na albanskom jeziku, kao i u svakom sudu. Ismet Kallaba istakao je da se po njegovim saznanjima, sudski procesi vode na crnogorskom jeziku i rijetko kada na maternjem albanskom jeziku. To se jedino dešava kada stranka ne govori crnogorski jezik ili je državljanin Albanije.

Kada je u pitanju izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija, na glasačkom listiću i drugom izbornom materijalu i u radu predstavničkih tijela, po mišljenju Vuksanovića izdavanje isprava na hrvatskom jeziku zavisi o onima koji traže iste. On je za naš izvještaj kazao da u posljednje vrijeme sve veći broji Hrvata koristi tu mogućnost. S druge strane, iz Bošnjačkog vijeća su nam kazali da ne postoji upotreba bosanskog jezika kod izdavanja javnih isprava i vođenja službenih evidencija, na glasačkom listiću i drugom izbornom materijalu i u radu predstavničkih tijela. Kada je u pitanju albanski jezik stavovi ispitanika su da se zakonodavni okvir po ovom pitanju poštuje u potpunosti i albanska nacionalna manjina dobija javne isprave na svom maternjem jeziku, a glasački listići i izborni materijali su štampani dvojezično.

Predstavnici manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica istakli su da lokalne samouprave usvojena dokumenta i javna dokumenta ne objavljuje na manjinskim jezicima, osim albanskog, te imaju primjedbe na ovakvu praksu lokalnih samouprava.

Takođe, usvojeni dokumenti od značajne važnosti za lokalnu samoupravu se ne prevode na manjinske jezike po mišljenju naših ispitanika. Međutim, saopštili su nam da se rasprave u lokalnim parlamentima vode na manjinskim jezicima jer se odbornici aktivno služe manjinskim jezicima. Takva je situacija, između ostalog, gdje učestvuju odbornici HGI, bošnjačke partije i albanskih partija.

Kada je u pitanju upotreba manjinskih jezika u radu državnih organa, ministarstava i ostalih institucija Adrijan Vuksanović smatra da među građanima Crne Gore, izuzimajući pripadnike albanskog naroda, ne postoji jezička barijera, pa je to čest razlog što se ne upotrebljava maternji jezik. Vuksanović smatra da je potrebno da predstavnici manjinskih naroda podstiču svoje sunarodnike da u javnom prostoru koriste svoj jezik. Slično smatraju i predstavnici Albanaca i u Bošnjačkom vijeću. Oni su naveli da je stepen upotrebe njihovih jezika u radu državnih organa na niskom nivou ili da se u pojedinim ne koristi uopšte. Oni su predložili da bi bila dobra praksa da se to uvede i da se određena dokumenta prevode, posebno na albanski jezik.

Predstavnici manjinskih naroda uglavnom nijesu zadovoljni stepenom korišćenja manjinskih jezika u nazivima institucija, toponima i privrednih subjekata, izuzimajući albanski jezik, gdje je navedena pozitivna praksa. Smatraju da je ovo potrebno dodatno promijeniti i unaprijediti. Uglavnom, ističu da oni imena svojih institucija i organizacija ispisuju na manjinskim jezicima.

Iz Hrvatskog nacionalnog vijeća smatraju da praksa funkcioniše do određenog nivoa i ovako, na temelju kriterijuma razumljivosti, ali ukoliko se želi implementirati slovo zakona, država će morati pronaći sredstava kako bi se ostvario neki zakonski minimum u pogledu korištenja hrvatskoga jezika u lokalnoj samoupravi Tivta i Kotora. Naveli su dva primjera: ovlaštene sudski tumač za hrvatski jezik, hrvatski jezik na glasačkom listiću na lokalnim izborima i natpisi na institucijama i na hrvatskom jeziku ukoliko se naziv jezično razlikuje u odnosu na crnogorski jezik.

Na sljedećoj tabeli prikazani su odgovori po ovom pitanju pripadnika manjinskih naroda u Crnoj Gori, koji su učestvovali u fokus grupama:

Pitanje: Kako na skali od 1 do 10 ocjenjujete primjenu manjinskih jezika u slubenoj upotrebi u Crnoj Gori, pri čemu je 1 najmanja a 10 najveća ocjena?	
Albanci	7
Bošnjaci	4
Hrvati	4
Romi	1

Ispitanici su na ovo pitanje dali slične odgovore kao na prethodnu temu. Mišljenja su da nema velikog napretka kada je u pitanju upotreba manjinskih jezika u radu državnih institucija, da se uglavnom komunikacija sprovodi na crnogorskom i da tu nema problema jer i oni razumiju crnogorski jezik. Međutim, upotreba nekog od manjinskih jezika u radu državnih institucija predstavljala bi uvažavanje tog manjinskog naroda i sa tim bi oni bili vrlo zadovoljni. Praksu izdavanja ličnih dokumenata na manjinskim jezicima su pozdravili i uglavnom je koriste. Posebno pozdravljaju što ta procedura nije više komplikovana i što je dovoljno da isto samo zatraže prilikom vađenja dokumentacije. Po ovom pitanju jedino ispitanici iz redova romske zajednice nijesu bili upoznati.

Mediji

Zakon o manjinskim pravima i slobodama nalaže da: „Nadležni upravni i programski organi medija čiji je osnivač Crna Gora obezbjeđuju odgovarajući broj časova radi emitovanja informativnog, kulturnog, obrazovnog, sportskog i zabavnog programa na jezicima manjinskih naroda“, kao i „i programske sadržaje koji se odnose na život, tradiciju i kulturu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i obezbjeđuju finansijska sredstva za finansiranje tih programskih sadržaja“.

Predstavnici manjinskih naroda smatraju da je ovih emisija malo i nijesu zadovoljni načinom na koji se obrađuju sadržaji. Na primjer, Adrijana Vuksanovića brine to što je prisutna pojava da se u medijskom sadržaju, kada je riječ konkretno o kulturnoj baštini Hrvata na teritoriji današnje Crne Gore, često izbjegava navesti hrvatsko ime, ili se koristi lokalni termin „bokeljsko“. Ističe da nema potrebe za tim i da sve što su Hrvati stvorili, oni to daju Crnoj Gori da se Crna Gora predstavlja pred svijetom s tim kulturnim blagom, ali da se ne ističe doprinos Hrvata u tome. Prema njegovom mišljenju, misija političkih predstavnika manjinskih naroda i jeste da ukazuju na te pojave kako bi dobili što bolja rješenja.

Iz Bošnjačkog vijeća izrazili su nezadovoljstvo u oblasti medija po ovom pitanju. Smatraju da Crna Gora ima dobar zakonski okvir i preduslove za unaprijeđenje položaja manjinskih naroda, međutim, nezadovoljni su primjenom tog okvira u praksi. Kada je u pitanju Javni servis RTCG, ističu da je programski sadržaj koji se tiče Bošnjaka, njihove kulture i tradicije veoma oskudan. Nezadovoljni su i nacionalnom strukturom zaposlenih u Javnom servisu RTCG.

Hatixhe Gjoni nije zadovoljna zastupljenošću sadržaja i emisija na albanskom jeziku na Javnom servisu. Smatra da na osnovu realne zastupljenosti Albanaca, programskih sadržaja mora biti mnogo više. Po njenom mišljenju, nedostaju emisije koje daju informacije iz života građana Ulcinja i njihovim životnim problemima. Dodaje i da bi informativne emisije trebalo emitovati dva do tri puta dnevno da bi ljudi stigli da ih isprate.

Kada je u pitanju prevod emisija i drugih medijskih sadržaja naši sagovornici smatraju da je potrebno prevod raditi za albanski i romski, zbog jezičke bliskosti drugih jezika. Elvis Beriša kazao je da nije zadovoljan ni sadržajem niti količinom emisija koje se emituju na RTCG. On smatra da se sadržaj često ponavlja iz emisije u emisiju. Takođe, mišljenja je da nije adekvatno pripremljen jer se fokusira više na aktivnosti Romskog nacionalnog savjeta i nevladinih organizacija. „Smatram da sadržaj, koji se inače u nedovoljnoj količini emituje, treba da bude fokusiran na promovisanje romskog identiteta jer će na taj način doprinjeti razvoju i očuvanju romskog jezika ali i smanjenju stereotipa i predrasuda u javnosti prema romskoj zajednici“, kazao je Beriša. Pored ovih stvari, on je ukazao na to da bi kroz istraživačko novinarstvo trebalo da se ukaže i na probleme koje najviše pogađaju romsku zajednicu. Istakao je da do danas nije urađen nijedan istraživački prilog. Sugerise da bi trebalo da se organizuju i „talk show“ emisije gdje bi se pozvali predstavnici romske zajednice i drugih relevantnih institucija i eksperti.

Iz Hrvatskog nacionalnog vijeća smatraju da treba postaviti bolje termine emitovanja emisija, zapošljavati novinare iz hrvatske zajednice koji bi najave i prezentacije koje se odnose na sadržaje iz redova hrvatskoga naroda prezentirali na hrvatskom jeziku i podnaslovi kako bi se ostale manjinske zajednice upoznale sa sadržajima iz redova hrvatskoga naroda i napose - sistemski riješilo pitanje finansiranja manjinskih medijskih servisa, prije svega Radija Dux.

Na sljedećoj tabeli prikazani su odgovori po ovom pitanju, koje su dali pripadnici manjinskih naroda u Crnoj Gori, koji su učestvovali u fokus grupama:

Pitanje: Kako na skali od 1 do 10 ocjenjujete primjenu manjinskih jezika u medijima u Crnoj Gori, pri čemu je 1 najmanja a 10 najveća ocjena?	
Albanci	6
Bošnjaci	3
Hrvati	5
Romi	6

Kada su u pitanju mediji ispitanici su dali različite odgovore. Romi su zadovoljstvo izrazili jer sada mogu gledati emisiju na Javnom servisu RTCG na svom jeziku i pozdravili su postojanje Romskog radija. Smatraju da je ovo dobar početak i da treba nastaviti razvijati ovakve sadržaje. S druge strane, Bošnjaci su izrazili nezadovoljstvo jer gotovo da i nema emisija o Bošnjacima i na bosanskom jeziku. Naveli su da se njihov jezik nikada ne ističe i zbog toga smatraju da se to mora promijeniti. Posebno im je važno da vidi više sadržaja iz njihovih lokalnih sredina o njihovoj kulturi, običajima i životu. Ispitanici koji dolaze iz redova hrvatskog naroda ukazali su na to da slušaju Radio DUX i da su time zadovoljni, da razumiju programe na RTCG i drugim medijima. Smatraju da bi trebalo da bude više sadržaja o njima i da kada se priča o kulturnom nasleđu Boke, da se ono za šta su oni i njihovi preci zaslužni imenuje tako.

Obrazovanje

Zakon propisuje da predstavnici manjina „imaju prava na školovanje na svom jeziku i na odgovarajuću zastupljenost svog jezika u opštem i stručnom obrazovanju“.

Adrijan Vuksanović je istakao da u Kotoru i Tivtu već 15 godina djeluje, u fakultativnoj formi, nastava hrvatskog jezika i kulture, što smatra da je od velike važnosti za Hrvate u Crnoj Gori. On je, s druge strane istakao da u redovnom obrazovanju gotovo i da nema nema sadržaja na hrvatskom jeziku. Iz Hrvatskog nacionalnog vijeća smatraju da unaprijeđivanja izučavanja hrvatskoga jezika i književnosti, povijesti, tradicije i kulture manjinskih naroda u redovnoj nastavi u osnovnim i srednjim školama (prije svega gimnazijama) u Crnoj Gori, kao dijela kurikuluma, a koji se odnosi na 20 posto sadržaja iz redova manjinskog naroda (u ovom slučaju hrvatskog), čiji je udio u stanovništvu u opštinama Tivat i Kotor značajan (pet procenata ili više), ne bi bilo trebalo biti ostavljeno nastavnicima pojedinačnih predmeta ili nastavnicima razredne nastave da sami odluče o tome što će uvrstiti u redovnu nastavu iz manjinskih sadržaja, jer su mehanizmi kontrole od strane resornog ministarstva, odnosno Zavoda za školstvo, u tom pogledu kontrole i nadzora prilično limitirani. Smatraju i da bi se nadležnost trebala oslanjati prije svega na direktore pojedinačnih škola u kojima se takvi sadržaji podučavaju, koji bi kontrolu i plan i program kurikuluma, kao i postotak realizacije kurikuluma vršili u saradnji s aktivom pojedinih referentnih predmeta, vijećima manjinskih naroda, školskim odborom i savjetom roditelja. Oni su nas informisali da se hrvatski jezik, kultura i tradicija proučavaju u Crnoj Gori u sklopu nastave koju organizuje i finansira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, a ne Crne Gore, i koja nije dio redovne nastave nego izvannastavna aktivnost. Održava se dvaput nedjeljno u prostorijama jedne osnovne škole u Tivtu i jedne u Kotoru.

Elvis Beriša ukazao je na to da romska djeca nemaju mogućnost da uče na romskom - maternjem jeziku. On smatra da država nije spremna da preduzme određene korake kako bi se romski jezik sačuvao od izumiranja, a romskoj djeci olakšalo obrazovanje. Istakao je da su do sada, romska djeca imala priliku da o romskom jeziku slušaju kroz neformalne radionice i da uče samo na ljetnjim i zimskim kampovima, koje organizuje Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. On smatra da iako je izrađen romsko-crnogorski i crnogorsko-romski riječnik, on još uvijek nije proširen sa dodatnim dijelom gramatike i fontom riječi kao što je to bilo najavljeno od pomenutog ministarstva. Dodao je da do danas nije bilo inicijativa od strane države da romski jezik uvede u obrazovni sistem. Po njegovom mišljenju, nema pozitivnih odgovora ni na inicijative koje su dostavljali u ovoj oblasti. Jedna od njih je to da su 2016. godine inicirali kod Ministarstva za ljudska i manjinska prava i Ministarstva prosvjete da se obezbijede dvije stipendije godišnje za romske studente koji bi romski jezik i književnost izučavali u Hrvatskoj na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Beriša je kazao da nažalost ovakav prijedlog nije podržan. Po njemu, pridaje se mala pažnja

i obilježavanju Međunarodnog dana romskog jezika. Istakao je da je 2018. godine Rom-ska organizacija mladih „Koračajte sa nama – Phiren amenca“ bila jedini akter u Crnoj Gori koja je obilježila 5. novembar, Međunarodni dan romskog jezika. Ovim povodom, organizovano je javno predavanje o romskom jeziku na Pravnom fakultetu Crne Gore gdje je prisustvovalo više od 50 učesnika, mladih Roma i neroma, učitelja, profesora, nastavnika, vaspitača, aktivista, socijalnih radnika i dr.

Beriša smatra da bi u Crnoj Gori trebalo izmjeniti Zakon o osnovnom obrazovanju, kako bi se omogućilo da sva zainteresovana djeca uče romski jezik od prvog do devetog razreda osnovne škole, da se obezbjedi program osposobljavanja kadra za predavanje nastave na romskom jeziku po modelu po kojem je to urađeno na Kosovu, da se zaposle učitelji i nastavnici koji će predavati romski jezik u školama, da se na RTCG otvore još dva mjesta za romske novinare, kako bi se povećao broj sadržaja, sa fokusom na istraživačke priče.

Hatixhe Gjoni istakla je da ako je unaprijeđeno kompletno obrazovanje, onda je unaprijeđeno i obrazovanje na albanskom jeziku. Ona lično ne misli da se mnogo unaprijedio ovaj dio jer su se desile reforme koje nisu pratile infrastrukturna rešenja. Pozitivnim ocjenjuje to da sada većina nastavnika predaje i poznaje albanski jezik a prije to nije bio slučaj. Ono što vidi još kao problem je to što nema ni jedne visokoškolske institucije osim učiteljskog. Predlaže da bi na primjer u Ulcinju bilo dobro da se osnuje Fakultet za pomorstvo i turizam na albanskom jeziku kao dio Univerziteta Crne Gore, da bi grad mogao da živi i zimi. Dritan Abazović smatra da je kompletno obrazovanje degradirano u odnosu na ono što je bilo u bivšoj SFRJ. Arben Lunji, direktor Osnovne škole Maršal Tito iz Ulcinja smatra da je sistem obrazovanja na albanskom jeziku značajno unaprijeđen u odnosu na raniji period. Otvoren je Učiteljski studij, nastava je reformisana, uvedeni su novi sadržaji, u godišnjim planovima 20 do 25 procenata slobodnog kurikuluma planiraju nastavnici a u Ministarstvu prosvjete, Zavodu za školstvo i Ispitnom centru radi značajan broj pripadnika ove nacionalne manjine. Kada je u pitanju primjena pravila da nastavnici mogu da koriste 20 procenata prostora za teme po izboru, sagovornici smatraju da veliki broj nastavnika ovu mogućnost ne koriste.

Laura Maria Kraciunenana, ekspertkinja Savjeta Evrope za Pobjedu je 7. oktobra 2019. godine saopštila da su tokom posjete Crnoj Gori primijetili da u jednoj školi jedna grupa djece sluša predavanja na albanskom, druga na crnogorskom jeziku, bez ikakve interakcije među grupama. One je ukazala na problem što se kod djece od malih nogu ne vrednuje kulturni diverzitet.

Iz Bošnjačkog vijeća takođe su istakli da u Crnoj Gori nije prisutan mehanizam obrazovanja na bosanskom jeziku, niti postoji mogućnost izučavanja istog, osim u jednoj specijalizovanoj srednjoj školi. U svim ostalim, nastava se izvodi na crnogorskom-srpskom, bosanskom, hrvatskom jeziku prema gramatici i pravopisu crnogorskog jezika.

Na sljedećoj tabeli prikazani su odgovori po ovom pitanju, koje su dali pripadnici manjinskih naroda u Crnoj Gori, koji su učestvovali u fokus grupama:

Pitanje: Kako na skali od 1 do 10 ocjenjujete primjenu manjinskih jezika u medijima u Crnoj Gori, pri čemu je 1 najmanja a 10 najveća ocjena?	
Albanci	8
Bošnjaci	6
Hrvati	7
Romi	6

Kada je u pitanju obrazovanje, dobili smo najveći broj pozitivnih ocjena od strane građana koji su učestvovali u fokus grupama u odnosu na druga pitanja. Zamjerke koje su istakli uglavnom su se odnosile na to da nastavnici treba kvalitetnije da koriste mogućnost dopune nastave sa sadržajima o manjinskim narodima. Kada je romski jezik u pitanju, smatraju da je neophodno na neki način započeti proces učenja romskog jezika, bilo u redovnim školama, bilo kroz vannastavne aktivnosti. Govornici bosanskog i hrvatskog jezika smatraju da je neophodno da se unaprijedi izučavanje njihovih jezika u redovnom obrazovnom procesu.

V Zaključci i preporuke

Crna Gora je izgradila relativno dobar zakonodavni i institucionalni okvir za zaštitu manjinskih jezika. Kada je u pitanju primjena, možemo kazati da su standardi najviše primijenjeni za albanski jezik a najmanje za romski. Bosanski i hrvatski jezik pripadaju istoj lingvističkoj osnovi kao i crnogorski jezik, međutim, važno je očuvanje i razvoj ovih jezika u smislu identiteta manjinskih naroda, Bošnjaka odnosno Hrvata.

Neophodno je u narednom periodu unaprijediti implementaciju propisa i ojačati kapacitete institucija u cilju pune implementacije usvojenih domaćih i međunarodnih standarda.

Prilikom boravka u Ulcinju, zapazili smo da se uglavnom koristi albanski jezik, ali i da većina stanovništva razumije i govori crnogorski jezik. Međutim, kada je u pitanju obrazovanje, primijetili smo da ne postoji interakcija među grupama djece koja prate nastavu na albanskom i crnogorskom jeziku, te je potrebno da se ova praksa promijeni i da se uvedu aktivnosti koje bi vodile interkulturalnosti.

U pojedinim gradovima koji su bili u fokusu istraživanja, kao na primjer u Ulcinju, poštuje se praksa isticanja naziva ulica, trgova i institucija na dva jezika.

Kada je riječ o medijima, neophodno je da Javni servis RTCG poveća broj sadržaja o identitetu i kulturi manjinskih naroda, kao i da poveća broj informativnih emisija na jezicima manjina. RTCG treba da obezbijedi titlovanje programskih sadržaja na albanskom jeziku na crnogorski jezik, kako bi se većina upoznala o istoriji, kulturi i tradiciji albanskog naroda. Dobra praksa bi bila da Javni servis RTCG realizuje istraživanje o potrebama pripadnika manjinskih naroda i drugih nacionalnih zajednica, te u skladu sa tim osmisli programe za i o manjinskim narodima i drugim nacionalnim zajednicama.